

УДК 351.751

Н. О. Васюк,
головний спеціаліст, ІПДУМС НАДУ при Президентові України
М. Г. Рожкова,
студентка 4 курсу факультету міжнародного права,
Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ПРО СИСТЕМУ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

N. Vasiuk,
M. Rozhkova

CONVENTION OF THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AS
A BINDING INTERNATIONAL AGREEMENT ON THE SYSTEM OF SUPRANATIONAL CONTROL
ABOVE THE OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS

У статті проаналізовано та досліджено положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. щодо контролю за дотриманням прав людини.

The positions of Convention of the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 on the control of human rights have been analysed in the paper.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародний договір, конвенція, права людини, контроль за дотриманням прав людини.

Key words: international law, international agreement, convention, human rights, control above the observance of Human rights.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Захисту прав людини останнім часом присвячено чимало наукових досліджень у галузі права. Виділяючи із загального масиву досліджень про права людини саме проблематику захисту прав людини, потрібно зазначити, що вона є однією з найбільш актуальних та найбільш перспективних галузей правових досліджень та наукового вивчення.

Особливе місце у дослідженнях питання захисту прав людини відводиться судовому захисту прав людини і ролі суду у розв'язанні конфліктів, що виникають між людиною і державою. Лівова частка зазначених досліджень призначена величезній сукупності різних нюансів щодо процесуального становища і процесуальних гарантій для людини на стадії звернення до суду, судового розгляду справ, ролі судових інститутів у суспільстві та їх незалежності від впливу органів виконавчої та законодавчої влади, під час ухвалення судових рішень, здатності суддів як носіїв судової влади виявити громадянську мужність та забезпечити верховенство права і компетентне та неупереджене застосування норм закону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У дослідженні концепції захисту прав людини особливо увагу багатьох науковців привертало питання його відповідності принципам і нормам міжнародного права. Підтвер-

дженням цього може слугувати те, що у вітчизняній науці міжнародного права захисту прав людини (чи його окремим аспектам) було присвячено праці багатьох відомих учених юристів-міжнародників.

У західноєвропейській літературі з міжнародного права є чимало праць, які торкаються концепції механізму захисту прав людини. Найбільш цікаві у цьому плані роботи Е. Аречаги, М. Базілера, У. Бейєрліна, Д. Боуетта, Я. Броунлі, Д. Доннеллі, Р. Лілліха, Д. Мура, В. Нанди, Д. Нафзігера, Л. Опенгейма, М. Рейсмана, Н. Родлі, А. Руж'є, Ф. Тісона, М. Уолзера, Т. Фарера, Ж. Фонтейна, Т. Френка, Ч. Хайда, Л. Хенкіна, О. Шахтера, М. Шоу та багатьох інших.

Україна із самого початку створення Організації Об'єднаних Націй (ООН) брала активну участь у розробці та імplementації основоположних документів із захисту прав людини. Свідченням активної ролі України в цьому процесі стало присудження в 1968 р. спеціальної медалі ООН за захист прав людини відомому ученому-правознавцю, члену-кореспонденту АН України П. Недбайлу. Помітну роль у розробці основ правозахисної діяльності на міжнародній арені зіграв академік В. Корецький. Ще в межах колишньої радянської юридичної науки в Україні у післявоєнний період започаткувалась та розвинулась помітна у світі українська школа міжнародного права, на терені якої плідно працювали й працюють професори В. Буткевич, В. Василенко, О. Висоцький, В. Денисов, В. Євінтов, К. Сандровський та ін. Вітчизняні

науковці в галузі міжнародного права завжди приділяли значну увагу питанням захисту прав людини. Свідченням цього наукового інтересу української міжнародно-правової науки є відомі праці С. Ісаковича, Л. Заблоцької, В. Фуркала та інших науковців.

ВИДІЛЕННЯ НЕ РОЗВ'ЯЗАНИХ ДОСІ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Серед недоліків дослідження у галузі захисту прав людини слід вказати те, що вони переважно проводяться на теоретичному рівні, практичний же бік справи залишається "в тіні". Так, не дослідженим у цій галузі залишається саме питання практичного підходу до захисту прав людини через систему, створену органами Ради Європи.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз та дослідження положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі — Конвенція) щодо контролю за дотриманням прав людини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У результаті глибоких демократичних перетворень, що відбулися у Європейському континенті після Другої світової війни, у 1949 році була заснована Рада Європи, яка діє на підставі Статуту Ради Європи [1].

Це є міжнародна регіональна організація європейських держав, які проголосили своєю метою розширення демократії, зближення усіх народів Європи, захист прав людини, співробітництво з основних питань права, культури, освіти, інформації, охорони навколишнього середовища. У рамках цієї організації прийнято більше 150 конвенцій і протоколів, що відносяться до різних аспектів прав людини [2].

Рада Європи є організацією, відкритою для всіх держав, що дотримуються принципу верховенства права, визнають права та свободи людини найвищою соціальною цінністю, а їх захист найбільш пріоритетною метою. Рада Європи є на континенті найстарішою міжнародною політичною організацією. Сьогодні членами Ради Європи є 47 держав, зокрема 21 держава Центральної і Східної Європи. Рада Європи була створена для: захисту прав людини, зміцнення парламентської демократії і забезпечення верховенства закону; досягнення загальноєвропейських домовленостей, сприяючи гармонізації соціальної і юридичної практики держав-членів; сприяння усвідомленню народами європейської самобутності і єдності, спільних духовних цінностей, заохочення різноманіття культур¹. Головними органами Ради Європи є Парламентська Асамблея, Комітет міністрів, Європейський Суд з прав людини (далі — Суд).

З часу набуття Конвенцією чинності до неї було прийнято 11 Протоколів, які стали її невід'ємною частиною. Протоколи розширили діапазон гарантованих Конвенцією прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту [3].

Конвенція з прав людини не з'явилась на порожньому місці — їй передували Загальна декларація прав людини та Американська декларація прав і обов'язків людини [4; 5]. Загальній декларації прав людини відведено чільне місце в преамбулі Європейської конвенції, проте це не применшує значимість Європейської конвенції як інструмента захисту прав людини на міжнародному рівні.

Однак за задумом її авторів Конвенція не могла бути лише дещо зміненою копією Загальної декларації прав людини. Вона була покликана внести дещо принципово нове в систему міжнародно-правового захисту прав людини. Цим новим стало створення наднаціональної юрисдикції, покликаної забезпечити конкретну практичну реалізацію прав, передбачених Конвенцією, і тим самим не дозволити їй стати декларативним документом.

Учасник підготовки Конвенції лорд Лептон сказав про це так: "Наша Конвенція буде мати реальне значення лише в тому випадку, якщо ми переведемо її в режим дії, і щоб зробити це швидко й ефективно, слід забезпечити її чіткими юридичними санкціями" [6, с. 3].

Показово, що з 66 статей Конвенції власне каталогу прав присвячено менше двадцяти, а переважна більшість визначали організацію і порядок діяльності особливого наднаціонального складного юрисдикційного механізму, основне завдання якого — застосування норм Конвенції до конкретних ситуацій.

Принципово важливим стало й те, що Конвенція відмовилась від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних судових органів як обмеженою виключно справами між державами. Вона допустила пряме звернення громадян в створену нею наднаціональну юрисдикцію [6]. Судовий захист прав громадян перестав бути виключною прерогативою відповідних держав. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, насамперед через реалізацію права на індивідуальне звернення за захистом порушених прав до Європейського Суду з прав людини, Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, який реально забезпечує широкий спектр громадянських та політичних прав.

Таким чином, Конвенція та Протоколи до неї за своєю юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрідержавному рівні. Початково революційна новела — право громадянина на звернення зі скаргою на свою власну державу до міжнародного судового органу, мислилась укладачами Конвенції лише як другорядна, додаткова до міждержавних спорів; вона супроводжувалась рядом застережень і була прийнята на основі компромісу. Він полягав у тому, що після того як держава-учасник ратифікує Конвенцію, її громадяни та їх об'єднання не отримують автоматично права на звернення до Європейського Суду.

Для цього вимагалась особлива заява держави про визнання за її громадянами та їх об'єднаннями такого права (ст. 25 Конвенції в попередній редакції). Жодних термінів для такої заяви не встановлювалось, і вона могла відстояти як завгодно далеко від дати ратифікації (а теоретично взагалі не бути здійсненою, чого однак, не відбувалось). Іншими словами, державам-учасникам була надана свобода розсуду, визнати чи ні, а якщо визнати, то коли, за своїми громадянами чи їх об'єднаннями права на звернення в Суд з скаргою на дії своєї держави [7].

За зрозумілими причинами держави не поспішали. З держав, що приймали в 1950 р. Конвенцію, Нідерланди визнали за своїми громадянами таке право в 1960 р., Великобританія — в 1966 р., Італія — в 1973 р., а рекорд побила Франція, визнавши це право в 1981 р. Однак на даний момент всі держави — члени Ради Європи, що, ратифікувавши Конвенцію, визнали також і право на індивідуальну скаргу. Вже з середини 70-х рр. стало очевидним, що основне місце в практиці Суду займатимуть індивідуальні скарги і так буде й надалі. У 1978 р. Суд завершив розгляд міждержавного спору "Ірландія проти Сполученого Королівства" але до сьогодні це єдиний прецедент.

Явна перевага індивідуальних скарг зумовила трансформацію процесуальних норм. У 1998 р. була проведена масштабна реформа. Конвенція в її початковій редакції встановлювала юрисдикційний механізм, за яким утворювались Європейська Комісія по правам людини та Європейський Суд по правам людини. Однак Конвенція наділяла квазіюрисдикційними повноваженнями ще один орган — Комітет міністрів Ради Європи. У відповідності до попередньої редакції Конвенції (ст. 31 п. 1) саме в цей орган направлялась доповідь Комісії за результатами розгляду нею скарги. І

¹ Дані із сайту Ради Європи: <http://hub.coe.int/ru/>

тільки після цього справа могла бути передана Комісіїю в Суд. Якщо протягом трьох місяців з дати направлення доповіді Комітету міністрів справа в Суд передана не була, то Комітет сам вирішував питання, чи мало місце порушення Конвенції; таке рішення було обов'язковим для держави-учасника. Таким чином, контрольний механізм Ради Європи поряд з власне юрисдикційним механізмом (Комісія і Суд), включав також і Комітет міністрів, визнаючи, що стосовно прийняття рішень по справі "не існує ніякої різниці між компетенцією Комітету міністрів і Суду" і що вони "за своїм положенням доповнюють один одного" [8].

Ситуація була двозначною і суперечливою; на політичний орган, яким був Комітет міністрів, були покладені юрисдикційні функції, причому здійснювались вони без гарантії судової відповідальності. Відсутність гласності, неучасть заявників та їх представників, недоведення до їх відома (а так само і до відома інших зацікавлених осіб) мотивів, які обґрунтовували прийняте рішення (його текст ніде публічно не оголошувався) перетворювало діяльність Комітету міністрів на таємну процедуру. Тому така діяльність мала припинитись.

Реформа остаточно позбавила Комітет Міністрів цієї функції. Тим самим з юрисдикційної діяльності, яка здійснювалась на основі Конвенції, зникли політичні мотиви, які могли позначатись на діяльності Комісії, а в ще більшій мірі в праві Комітету міністрів вирішувати справи, не передаючи їх до Суду. Разом з тим в компетенції Комітету міністрів залишалась функція нагляду за виконанням рішень Суду.

Ще більш важливим і радикальним кроком й результатом судової реформи стало скасування Європейської Комісії з прав людини. На перших етапах діяльності юрисдикційного механізму вона мала в ньому провідну роль. Від Комісії залежала доля скарги, вона вирішувала питання про її прийнятність, створювала "досьє справи"; її доповідь і висновки в значній мірі визначали як характер розгляду справи, так і вирішення по суті, тим самим в багатьох випадках залишаючи для Суду роль другорядної судової інстанції. Скасування Комісії означало принципову зміну процедури справедливого судового розгляду [9].

Таким чином, перший аспект реформи — реорганізація юрисдикційного (контрольного) механізму Ради Європи, в результаті чого цей досить складний і громіздкий механізм був замінений єдиним органом — Судом.

Другий її аспект — тісно пов'язаний з першим, — серйозні зміни в організації і порядку діяльності самого Суду. Три ключові моменти в концентрованому вигляді відображають ці зміни: по-перше, Суд віднині працює на постійній основі (а не в порядку щомісячних нетривалих сесій, як це було раніше); по-друге, на Суд покладається формування "судового досьє" по кожній прийнятій до розгляду справі; по-третє, сам Суд тепер вирішує питання про прийнятність скарги і повинен сприяти процедурі мирного врегулювання спорів. Дві останні функції раніше виконувала Комісія.

Основна мета реформи — збільшення "пропускної здатності" Суду. Він повинен вирішувати більше справ і скорочувати строки їх розгляду. Реалізацію Протоколу № 11, тобто реформу Суду, здійснила Рада Європи [10].

ВИСНОВКИ

Таким чином, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. займає особливе місце в системі міжнародно-правового захисту прав людини. На ній побудована європейська система захисту прав людини.

Принципово важливим є те, що Конвенція відмовилась від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних судових органів як обмеженою виключно спорами між державами. Вона допустила пряме звернення громадян у створену нею наднаціональну юрисдикцію. Судовий захист прав громадян перестав бути виключною прерогативою відповідних держав. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, насамперед через реалізацію права на інди-

відуальне звернення за захистом порушених прав до Європейського Суду з прав людини, Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, який реально забезпечує широкий спектр громадянських та політичних прав.

Що стосується України, то наближення національної системи захисту прав людини до загальноєвропейської практики надало всім, хто перебуває під юрисдикцією України, право на звернення до Європейського суду у випадках порушення нашою державою, її органами, посадовими особами норм Конвенції, положення якої визнанні обов'язковими на території України.

Це право передбачено ст. 55 Конституції нашої держави, яка надає можливість звернення за захистом своїх порушених прав до судових установ міжнародних організацій після використання особою національних засобів захисту [11].

Україна зробила свій історичний вибір, взявши за мету побудову демократичної, соціальної, правової держави. На цьому базується внутрішня і зовнішня політика нашої держави, її участь у міжнародних і регіональних організаціях. Верховенство права, яке забезпечується національною правовою системою і міжнародним судовим механізмом захисту прав людини, є основою побудови громадянського суспільства.

Перспективи подальших розвідок стосуються подальшого дослідження правотлумачних положень у рішеннях Європейського Суду з прав людини на основі історичного підходу, теоретичної та законодавчої бази.

Література:

1. Статут Ради Європи. Прийнятий в Лондоні 5 травня 1949 року // Збірка договорів Ради Європи. — К.: Парламентське видавництво, 2000. — С. 34—50.
2. Международные акты о правах человека: Сборник документов / Сост. В.А. Карташкин и Е.А. Лукашева. — М.: НОРМА-ИНФРА.М, 2000. — 784 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Американська декларація прав обов'язків людини. Прийнята народами Америки 30 квітня 1948 року на Дев'ятій Міжнародній Конференції Американських Держав у Боготі, Колумбія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2011/02/blog-post_27.html
6. Туманов В.А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В.А. Туманов. — М.: НОРМА, 2001. — 304 с.
7. Мармазов В.Є. Європейська Конвенція про захист прав та основних свобод людини як специфічний об'єкт судового тлумачення / В.Є. Мармазов // Право України. — 2002. — № 10. — С. 33—35.
8. Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн. — Львів: Кальварія, 2000. — 182 с.
9. Мартинюк Р.С. Права людини / Р.С. Мартинюк. — Острого, 2003. — 90 с.
10. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Протокол ратифіковано із застереженнями Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_536
11. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013 р.